

L'humanisme transcendental-ateu de Luc Ferry

Joan Albert Vicens

Els jueus li respongueren:

-No et volem apedregar per cap bona obra, sinó per blasfèmia, perquè tu, que ets un home, et fas Déu.

Jesús els replicà:

-¿En la vostra llei no hi ha escrit: Jo declaro que sou déus?

Joan, 10, 33-34

Vivim fent plans. Tot allò que fem està animat d'algun propòsit: guanyar diners, gaudir d'unes bones vacances, tenir una família feliç. Però una vida plena de bons propòsits no s'estalvia la qüestió del sentit, el significat últim de tots els nostres plans particulars, allò que els ordena i els justifica. Val la pena la meua vida? Què en puc esperar? Hi ha quelcom que pugui donar valor a la meua existència?

Les religions han satisfet secularment la necessitat humana de Sentit, però en el nostre món europeu-laic, quan les religions reculen com a estructures generalment acceptades de donació de sentit i les utopies polítiques han mostrat el seu rostre enganyós, la qüestió del Sentit ressona com una pregunta sense cap resposta que hom pugui, com en altres èpoques, donar per descomptada. La sensació de desorientació o de buidor en relació al sentit es generalitza; molts opten per deixar de banda la qüestió, en estat latent, i dedicar-se a allò que s'anomena "el dia a dia".

El filòsof Luc Ferry¹ vol despertar l'interès per la pregunta latent pel Sentit des d'una perspectiva atea, laica i humanista. No es planteja quin sentit té l'existència humana sinó quin sentit *li podem donar*.

L'humanisme de Ferry parteix de la tesi que el fet de renunciar a les religions no obsta el reconeixement que l'home té una dimensió sagrada –és "l'home-Déu"– i que és un ésser obert al transcendent.

1 Luc Ferry (Colombes, 1951) és doctor en filosofia política, professor de la Universitat de París VII-Denis Diderot des de 1996, periodista, assagista i polític que ha estat president del Consell Nacional de programes del Ministeri d'Educació (1994-2002,) i Ministre de Joventut i Educació, entre 2002 i 2004, durant la presidència de Jacques Chirac. Ferry acostuma a ser citat entre els "nous filòsofs" francesos que des del anys 70 del segle passat intenten contrarestar l'hegemonia dels intel·lectuals d'esquerra radical: abandera un nou humanisme laic que entronca amb la tradició republicana francesa i la vol superar tenint en compte els condicionaments de la nova societat global. Citem primerament l'edició espanyola del seu el seu llibre *L'homme-Dieu ou les Sens de la vie*, París, 1996 (*El hombre-Dios, el sentido de la vida*, Barcelona Tusquets, 1997), citat como HD, i a continuació *La révolution de l'amour. Pour une spiritualité laïque*, París, Plon, 2010 (citad como RA).

Luc Ferry

Contra els discursos postmoderns, Ferry no renega de la modernitat, l'aportació essencial de la qual fou el rebuig del principi d'autoritat. Per als moderns, des de Descartes, tan sols és legítim allò que s'acredita així, de forma rigorosa, davant la nostra consciència. D'aquesta manera lliguen dues idees que d'entrada semblen no lligar: la primacia del subjecte i l'acceptació que en ell hi ha quelcom que el transcendeix: la seva versió cap a la veritat, el deure, la bellesa... o els altres. Aquests àmbits transcendents faciliten la comunió entre les persones; hi trobem els valors universals que fonamenten la comunitat humana. És clar que hi ha transcendència per als moderns, diu Ferry, però "passa a l'ordre de l'anterior a la meua consciència al del posterior. Radical dependència, transcendència absoluta tal vegada, però primer i abans que res arrelades en la meua certesa i la meua experiència reals" (HD, 42).

Hi ha una transcendència en la immanència de la nostra intimitat subjectiva; en els continguts de la meua consciència hi ha quelcom que la depassa i l'aboca fora de si, l'allibera dels mecanismes de l'univers natural i converteix en simples hipòtesis

no falsables tots els reduccionismes. La identitat humana consisteix en aquest obertura que torna l'home un ésser misteriós i sagrat: "si els homes no fossin d'alguna manera déus, no serien tampoc homes. Cal que suposem en ells quelcom sagrat, o bé que acceptem de reduir-los a l'animalitat (HD 190). Ferry cita amb comoditat el versets de l'evangeli de Joan, 10, 36-37 que encapçalen aquest article. Per això prefereix parlar d'un humanisme transcendental que vol allunyar dels humanismes ateus materialistes, que veuen en l'home un ésser natural absolutament determinat, i vol aproximar-se a la fenomenologia de Husserl i Lévinas. "La modernitat –escriu Ferry– no és el rebuig de la transcendència, sinó el reajustament d'aquesta a les condicions del seu acord amb els principi de rebuig de l'argument d'autoritat: la preocupació per l'Alteritat, que tan fortament s'afirma en la filosofia contemporània, tendeix així a adoptar la forma d'una religió de l'Altre. Aquesta sacralització de l'humà com a tal suposa el pas del que es podria anomenar una transcendència vertical (de les entitats superiors als individus, entitats situades abans que aquests) a una transcendència horitzontal (la dels altres homes respecte de mi)" (HD, 101).

L'humanisme laic de Ferry pretén que "en l'home, en la seva raó i la seva llibertat, que constitueixen la seva dignitat, és on cal fundar els principis del respecte a l'altre i no en una divinitat" (HD, 49); sosté que avui coincideixen dos processos de signe contrari però complementaris: la humanització de Déu empenya per la crítica moderna de la religió tradicional i la divinització de l'home, que assoleix una dignitat sagrada, és a dir, un valor que pot motivar els majors sacrificis: val la pena

donar la vida pels altres. La paradoxa és que l'amor guanyi la major centralitat al mateix temps que retrocedeix el cristianisme com a "religió de l'amor". L'explicació rau en el fet que, segons Ferry, en el cristianisme l'amor a les persones és sempre, malgrat tot, quelcom subordinat a l'amor de Déu.

Emergeix així una nova "espiritualitat laica" que ens ha de permetre encarar racionalment les dificultats de la vida, aspirant a una "salvació" en la immanència. I la via principal d'aquesta salvació és l'amor: "l'amor és, per excel·lència, el sentiment que dóna alè i ànima a l'estructura personal del sentit" (HD, 193).

Al seu llibre *La révolution de l'amour. Pour une spiritualité laïque*, escriu Ferry que en l'era postmoderna de la globalització, l'amor a les persones ha esdevingut l'única imatge acceptable del sagrat, quelcom capaç de vertebrar la vida humana quan aquesta ja no pot reposar sobre principis com el Cosmos, Déu, la Raó, la Pàtria o el Progrés. No és nou que l'amor sigui socialment valorat, el que és nou és el caràcter "sagrat" que té avui l'amor com a sentiment que ens vincula fortament als altres. Creu Ferry que és l'únic fonament vital capaç de vertebrar la vida de l'home postmodern. Quan diu que l'amor és la "nova figura del sagrat que revoluciona les nostres existències" no li està atribuït cap significació religiosa transcendent, sinó que vol dir simplement que "els únics éssers pels quals sempre estarem disposats, si calgués absolutament, a posar en joc la nostra existència, són primerament i sobretot altres éssers humans, ja no ideals polítics o religiosos, sinó éssers de carn i ossos" (RA, 15-16).

¿En quin context es produeix l'emergència de l'amor com a principi vital fonamental? Ferry assenyala tres característiques del nostre temps. En primer lloc, la desconstrucció del sistema dels valors tradicionals a causa del desenvolupament del capitalisme consumista. Assenyala la paradoxa que els "bohèmics" del XIX i inicis del XX, crítics ferotges de tots els "antics règims", facilitessin el triomf d'aquest nou capitalisme, que només podia avançar en un panorama de ments buides dels antics valors. En segon lloc, la desposseïció democràtica dels ciutadans: aquests ja no són els amos del seu destí perquè la societat capitalista global funciona com un mecanisme sense subjecte, resistent al control democràtic i indiferent a la voluntat dels ciutadans. Finalment, la universalització de l'amor passional com a nou principi del matrimoni: almenys en la societat occidental ja no són concebibles els matrimonis "arreglats", sinó les unions entre persones que s'estimen i s'elegeixen mútuament amb llibertat.

El capitalisme global ha comportat la liquidació dels grans relats i dels ideals socials que motivaven les lluites polítiques de fa unes dècades. El món s'ha tornat imprevisible i opac; la lògica del major benefici immediat i la competència desaforada ho contaminen tot. L'individualisme extrem, la personalització del consum, la necessitat de canviar constantment, l'apologia cínica de la diversitat i la llibertat d'elecció, l'adaptació constant als diferents gustos i formes de vida, trenquen els lligams comunitaris, impedeixen contemplar les coses des del punt de vista de l'interès general i no permeten assentar la vida en res consistent. Ara no interessen els "drets universals de l'home", sinó els gustos i preferències dels individus, tan vari-

ats i variables com són. En l'era del capitalisme consumista ha perdut vigència l'humanisme il·lustrat (el "primer humanisme", com l'anomena Ferry), que aspirava a crear un món civilitzat d'homes lliures i feliços, educats d'acord amb principis racionals universals, inspirats per unes ciències compartides per tots i capaces de diluir progressivament la diversitat cultural o religiosa.

Tot i així, assenyala Ferry, s'està consolidant un "nou humanisme" que dona sentit a la vida de l'home contemporani. El pensador francès dedica moltes pàgines a mostrar la importància que ha tingut la institució del matrimoni per amor en la gestació d'aquest "segon humanisme". Al final d'un procés iniciat al segle XVII, l'amor passional s'ha convertit en el fonament de les relacions de parella i del matrimoni, cosa que ha significat una veritable revolució cultural, social i antropològica.

La generalització del matrimoni per amor ha afavorit una nova relació amb el cos i una reinterpretació de la sexualitat i de la intimitat, ha impulsat l'amor paterno-filial com mai s'havia vist (hi ha estudis que conclouen que els pares estimem més els fills de les dones amb qui s'han casat per amor que als fills de les dones amb qui es casaven per imposició familiar) i sobretot, afegeix Ferry, alimenta l'empatia envers els altres: com que experimentem en la pròpia pell les vicissituds de l'amor, comprenem millor les preocupacions dels enamorats i els seus fracassos amorosos, acceptem que els altres han de ser lliures a l'hora d'iniciar o finalitzar una relació amorosa, ens fem càrrec dels drames familiars, reconeixem com a "sagrades" per a nosaltres les persones que estimem,

sabem que l'amor no obeeix principis racials o culturals sinó que transcendeix tota frontera i s'estableix fins i tot entre els més diferents i al marge de tota norma social. Les nostres millors relacions personals apareixen comandades per l'amor, que juga un paper central a la nostra vida i que és impulsat per un dinamisme universalitzador.

La transformació social experimentada ha comportat també un canvi profund en el terreny filosòfic, més concretament, en la reflexió ètica. Per explicar aquest canvi, Ferry esbossa una breu història de l'ètica dividida en cinc etapes. La primera, l'ètica dels antics, diu que l'home bo és qui ajusta la seva vida a l'ordre còsmic; l'ordre moral reproduïx l'ordre natural. La segona, l'ètica cristiana, accentua decidivament el paper de la llibertat i la responsabilitat individuals sobre la base de les nostres disposicions naturals. La tercera, l'ètica republicana, emfasitza la indeterminació de l'home, que ja no té naturalesa i ha de decidir allò que vol ser, i exalta la llibertat humana entesa com a capacitat d'actuar segons principis racionals universals independents de qualsevol interès particular o condicionament cultural.

La quarta, l'ètica de la desconstrucció, potencia el culte a l'autenticitat, la singularitat i el dret a la diferència, accepta una gran pluralitat de codis morals, estils de vida, idees polítiques, sexualitats o concepcions artístiques; per aquesta ètica, la finalitat de la vida és l'expansió de la pròpia personalitat.

Finalment, la cinquena etapa correspon a l'ètica de l'amor, la clau del nou humanisme contemporani. Aquest nou humanisme no trenca completament amb l'huma-

nisme il·lustrat: com ell, prescindeix de la religió i reconeix el caràcter fonamental de la llibertat humana. També valora de l'ètica de la desconstrucció l'apertura a l'altre i el reconeixement dels drets del diferent. Per la nova ètica humanista, l'amor a l'altre és "transcendència en la immanència", ens porta més enllà de nosaltres mateixos vers als altres, però no ens enlaira cap a una esfera divina. L'amor ens exigeix no només que "no fem als altres el que no volem que ens facin a nosaltres, sinó que els fem allò que volem que ens facin a nosaltres". Llibertat i amor van units en l'home: perquè podem distanciar-nos poc o molt dels nostres condicionaments socials i culturals, podem estimar a altres persones perquè sí, al marge d'aquells condicionaments. L'amor que vertebrava el segon humanisme no és incompatible, segons Ferry, amb la solidaritat universal que preconitzava en teoria l'humanisme il·lustrat, perquè qui estima veu en la resta de la humanitat "una reserva" de persones que poden ser estimades: l'experiència amorosa ens obre a tots els humans.

El segon humanisme, l'ètica de l'amor, és la proposta que la filosofia fa a l'home contemporani; és una saviesa laica però salvadora. La filosofia pretén ser un saber al servei de la "vida bona", una saviesa que ens ajudi a viure i a fer front a tot allò que converteix la vida en quelcom feixuc: de l'avorriment a la mort, passant pel fracàs o el dolor. Avui diem que allò pitjor que ens pot passar és la pèrdua de les persones que més estimem. La mort juga contra la pretensió de concedir a l'amor una funció salvadora.

Per això Ferry intenta determinar les actituds bàsiques de la nova ètica de l'amor, una saviesa que renuncia a promeses ul-

tramundanes i parteix de l'acceptació del que som, éssers limitats i mortals. La reflexió ètica no ha d'esbrinar com "alliberar-nos de les pors per tal de viure tranquils sinó més aviat com arribar a la vida bona malgrat l'horror que és la mort dels qui estimem, sense daurar-nos la píndola, ni dir-nos que la saviesa consisteix en no témer res" (RA, 329).

És un fet incontestable que la nostra vida mortal no està a l'alçada dels nostres projectes vitals. Gilgamesh, que pateix la mort del seu company Endiku, és el personatge triat per Ferry per exemplificar el drama de la pèrdua dels qui estimem. La mort acaba frustrant les nostres expectatives, engoleix finalment els nostres amors.

La filosofia ha reflexionat de mil maneres sobre la finitud humana i la derrota inevitable de l'amor: Ferry cita Epicur, Lucreci, els estoics, Schopenhauer, Buda, o Nietzsche. La vida humana ha estat sovint presentada com una malaltia de la qual ens hem de guarir, una il·lusion, una broma de mal gust, un joc de representacions que dissimulen un fons absurd. Molts pensadors ens animen a desenganxar-nos de la vida, a viure preparant la mort, o a practicar la indiferència en qualsevol circumstància. Els pensadors cristians esperen una salvació ultramundana rebuda de Déu; altres filòsofs aspiren a una salvació intramundana conquistada amb l'esforç del distanciament respecte de totes les coses, disminuint o suprimint els desitjos i apaivagant els sentiments; en definitiva, no posant el cor en res.

Contra aquestes fórmules, la saviesa laica que esbossa Ferry ens ensenya que viure és un miracle que no podem explicar perquè la raó no pot abastar el misteri de

l'ésser. Gaudim, doncs, d'aquest miracle que ens obre a una multitud de vivències gratificants; qui no estimi la vida que no ens en faci perdre el gust als altres. Ferry rebutja l' amor *fati* Nietzscheà: estimem de la vida només allò que és estimable i no allò que no ho és.

No hi ha volta de full: tan sols podem estimar a persones concretes, però aquestes moren, i nosaltres també morim. La felicitat no pot ser un estat permanent per als mortals. El fracàs ens espera en moltes cantonades de l'existència. Però això no ens ha d'abocar a renunciar a l'amor i a maleir la vida: en l'amor vivim l'experiència de l'absolut, del que no és relatiu a cap altra cosa. Passi el que passi l'amor que ja hem viscut formarà part del nostre patrimoni vital i sempre és possible tornar a estimar. És cert que l'amor no pot donar un sentit global a l'existència com a tal: mai no podrem dir que hem nascut per a estimar, però sí que és cert que l'amor decideix el camí de la nostra vida en direcció als altres. La contradicció entre l'amor i la mort és insoluble, però "una vida en l'amor val la pena", conclou Ferry.